

TKDB, 34, 4 (1985)

HALK KÜTÜPHANESİ HİZMETİNİN NÜFUS AÇISINDAN PLÂNLANMASI

Y. Doç. Dr. Bengü ÇAPAR*

Kalkınma «nüfus başına düşen gelirin düşük olduğu ülkelerin, maddî yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla mal ve hizmet üretimini arttırmalarını sağlaayn işlemdir» (1). Kalkınmanın yeterince gerçekleştirilmesinde rol oynayan araçların başında insangücü, bilgi ve insangücü ile bilgiyi biraraya getiren eğitim ve bilim kuruluşları gelir. Bu kuruluşlar arasında kütüphanelerin yeri son derecede önem taşır. Bütün kütüphane türleri eğitim ve buna paralel olarak kültür verme, araştırmaya katkı, bilgi iletimi ve fikir ve sanat ürünlerini saklama yollarından hepsini veya bazılarını gerçekleştirerek kalkınmadaki önemli görevlerini yerine getirirler. Çeşitli kütüphane türleri arasında halk, kütüphaneleri, halkın kalkınma yolunda etkili bir güç olarak yer almasını sağlamak üzere onu eğiten, ona kültür ve bilgi veren kuruluşlar olarak önem taşırlar. Halk kütüphanelerinin kalkınmadaki rolü, artık klâsikleşmiş olan tanımları verildiğinde ve amaçları belirtildiğinde daha açık bir biçimde ortaya çıkacaktır. Halk kütüphanelerinin tanımı şöylece verilebilir: «Halk kütüphaneleri, kadın-erkek her yaşta, her düzeyde ve her meslekten okuyucunun, çeşitli konulardaki fikir ürünlerinden ücretsiz ve serbestçe yararlanmasını sağlayarak, bölgesinin kültürel, sosyal ve teknik kalkınmasına yardımcı olan kurumlardır» (2). Halk kütüphanelerinin amacı ise, bütün vatandaşların bilgi edinmek, kendilerini eğitmek ve boş zamanlarını değerlendirmek için kütüphane kaynaklarından serbestçe yararlanmalarını sağlamaktır. Böylece onlara yaşam boyu eğitim vermek, günlük sorunlarını çözümlmelerine yardımcı olmak, yurt çapında etkili ve bilgili bir işgücü oluşturmalarını sağlamak, çevrelerini ve yaşamlarını daha iyi değerlendirme olanağı vermek mümkün olacaktır.

Yukarıda söylediklerimizden anlaşılacağı gibi, kalkınma yolunda yaygın eğitim ve kültür verme ile halka gerekli bilgiyi sağlama açısından, oldukça ağır bir yükü taşıma durumunda olan halk kütüphanelerinin verdiği hizmetin kalkınmada yeterince etkili olabilmesi için, halk kütüphanelerinin

---

* A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü Öğretim Üyesi.

ve buna bağlı olarak halk kütüphanesi hizmetinin yurt düzeyinde akılcı, dengeli ve plânlı bir biçimde yaygınlaştırılması ve Türkiye şartlarına en uygun şekilde biçimlendirilmesi gereklidir. Kısaca halk kütüphanesi hizmetinin plânlanması diyebileceğimiz bu işlemin temelini Türkiye nüfusu oluşturacaktır.

«Bir şehir, bir bölge veya bir memlekette oturanların tümü» (3) demek olan nüfus, bir ülkede sorunlara tutarlı çözüm yolları bulabilmede, en doğru kararları almada, hizmetlerin gerektiği gibi ve yeterince verilmesini ve yayılmasını, kaynakların akılcı bir biçimde kullanılmasını sağlamada, alınacak sosyal ve ekonomik kararları gerçekçi bir biçimde yönlendirmede en etkili faktör olarak rol oynar. Bu açıdan bakıldığında ülkemizde halk kütüphanesi hizmetinin yaygınlaştırılması ve biçimlendirilmesinde de en önemli etken, doğal olarak Türkiye nüfusu olacaktır. Halk kütüphanesi hizmeti plânlanırken Türkiye nüfusunu birkaç yönü ile incelemek gerekecektir.

Bunlar :

- a) Nüfusun niceliği
- b) Artış hızı ve oranı
- c) Yoğunluğu ve dağılımı
- d) Nüfus hareketleri
- e) Nüfusun niteliğidir.

Nüfusun bu açılardan incelenmesinin halk kütüphanesi hizmetinin plânlanmasında ne gibi yararlar sağlayacağını ana hatları ile belirtelim :

a) Nüfusun niceliği, yeni Türkiye'de kaç kişinin yaşadığı, ülkemizde kaç tane halk kütüphanesine gereksinim olduğunun ve bugün var olan halk kütüphanesi sayısının yeterli olup olmadığının kabaca belirlenmesinde yararlı olacaktır. Gerekli halk kütüphanesi sayısının belirlenmesi ise bu kütüphanelerde çalışacak personelin, yer alacak koleksiyon, araç-gereç, mobilya ve bütün bunlarla ilgili bütçenin plânlanmasında yol gösterecektir.

b) Nüfusun artış hızı ve oranı, ilerideki yıllarda halk kütüphanesi sayısına ne kadar ilâve yapılması gerektiğini belirleyecektir. Kütüphane sayısına bağlı olarak yukarıda sözü edilen diğer öğelerin geleceği de nüfusun artış hızı ve oranına bağlıdır. İleride değineceğimiz eldeki, nüfusla ilgili kaynaklar genellikle Türkiye nüfusu ile ilgili 2 000 yılına kadar projeksiyonlar yapmıştır. O zaman bunlara bakarak 2 000 yılına kadarki gerekli halk kütüphanesi sayısını ve ilişkili diğer öğelerin miktarını bulmak mümkündür.

c) Nüfus yoğunluğu ve dağılımına ilişkin veriler halk kütüphaneci hizmetinin akılcı bir biçimde Türkiye yüzeyinde yaygınlaştırılabilmesini sağlayacaktır. Aynı zamanda hizmetin biçimlendirilmesinde etkili olacaktır. Örneğin, bir metropoliten alan ile nüfusu 400 000'den aşağıda olan bir kent-

te, bir kasabada, köyde (sayısı 36 115) (4) ve köylere bağlı daha küçük yerleşme birimlerinde (mahalle, mezra, kom, oba, divan, çiftlik, iskele ve istasyon ki sayıları köylerle birlikte 86 000'i aşmaktadır) (5) verilecek halk kütüphanesi hizmeti aynı yöntemlerle yaygınlaştırılmayacaktır. Bunun için şöyle bir model oluşturulması uygun görünmektedir: Kent merkezinden kasabalara, köylere ve daha küçük yerleşim birimlerine kadar merkez kütüphaneler ve bunlara bağlı şube kütüphaneleri, gezici kütüphaneler ve geçici kalleksiyonlar aracılığıyla hizmet götüren halk kütüphaneleri sistemleri kurmak. Bu sistemler içerisinde hangi türden kaç halk kütüphanesi ünitesinin yer alacağını nüfusun yoğunluğu ve dağılımı belirleyecektir.

d) Türkiye'deki nüfus hareketleri söz konusu olduğunda, ilk akla gelen göçlerdir. Kütüphane hizmeti açısından ele alındığında göçlerin iki yönlü değerlendirilmesi gereklidir. Bunlardan ilki, yerleşme amaçlı göçlerdir. Ülkenin bir yerinden başka bir yöresine burada yeni bir yaşam kurmak üzere yapılır. Bu göçler sonunda hareket eden nüfus nitelik değiştirir. Örneğin, köylü iken kentli, çiftçi iken işçi, esnaf vb. olur. Bu arada bir yeni ortamına uyum sağlama dönemi geçirir. Özellikle bu dönemde halk kütüphaneleri göç eden halka, onların yeni ortamlarına adapte olmalarına yardımcı olmakla yükümlüdür. Bu tür göçler açısından nüfus hareketlerinin değerlendirilmesi Türkiye'nin nüfus kaybeden ve kazanan yörelerinin belirlenmesine imkân verecektir. Böylece o yörelerdeki halk kütüphanesi hizmeti plânlaması göç eden nüfusun niceliği ve niteliği düşünülerek yapılacaktır. Türkiye'de en fazla bu tür göç alan yöreler İstanbul, İzmir, Ankara, Edirne, Kocaeli, Zonguldak'tır (6).

Ülkemizde son yıllarda yaygın olarak görülen yerleşme amaçlı göçlerden bir başkasını Almanya'dan kesin dönüş yapan işçilerimiz oluşturmaktadır. Bu işçi ailelerinin ülkemize tekrar adapte olmaları açısından da halk kütüphanelerine büyük görevler düşmektedir. O zaman bu işçi ailelerinin yoğun olarak yerleştikleri yörelerde halk kütüphanesi hizmetinin bu kesimin gereksinimlerini karşılayacak biçimde plânlanması şarttır.

Göçlerin ikinci türü ise geçici olanlarıdır. Kısa bir süre için nüfusun bazı kesimlerinin çok çeşitli nedenlerle ülkenin bir yerinden başka bir yerine gitmesinden doğarlar. Bu tür göçler arasında mevsimlik işçi göçlerini, göçerlerin göçlerini, turizm amaçlı göçleri, tedavi amaçlı göçleri vb. sayabiliriz. Bu gibi göçlerin yer aldığı tarım bölgeleri, yaylalar, tatil merkezleri, kaplıcalar vb. yerleri, giden kişilerin gereksinim duyduğu halk kütüphanesi hizmetinin buralara geçici olarak götürülmesine ilişkin bir plânlama yapılması halk kütüphanesi hizmetinin yaygınlaştırılması açısından önem taşır. O halde öncelikle bu gibi göçlerin hangi yörelere, ne cranda yapıldığı ve bu göçleri hangi nitelikteki nüfusun yaptığı belirlenmelidir.

e) Nüfusun niteliği de halk kütüphanesi hizmetinin plânlanmasında hizmetin biçimlendirilmesi açısından önem taşır. Kendisine hizmet götürülecek olan toplumun sosyo-ekonomik durumu, eğitimi, kültürel özellikleri, yaşı, cinsiyeti, yaşam biçimi, örf ve âdetleri, uğraşları ve meslekleri, bilgi gereksinimleri, fiziki durumları vb nitelikleri hakkında toplanacak veriler analiz edilmeden bu topluma verilecek halk kütüphanesi hizmetinin biçimi ve niteliği belirlenemez. Bu tür veriler kent ve köy toplulukları üzerinde yapılacak genel sosyo-ekonomik araştırmalarla açıklığa kavuşacağı gibi, okuyucu ya da kullanıcı araştırmaları yapılarak da toplanabilir. Okuyucu araştırmaları şu gibi konularda yapılabilir :

- «— Kimler kütüphane kullanmaktadır, neden?
- Kimler kütüphane kullanmamaktadır, neden?
- Kimler en çok ne tür materyalden yararlanmaktadır?
- Kimler en çok hangi konudaki materyalden yararlanmaktadır ve yararlanmayı istemektedir?
- Kütüphaneler hangi amaçlarla kullanılmaktadır?
- Kütüphaneler en fazla ne zaman kullanılmaktadır?
- Kütüphane kullanan ve kullanmayanların kütüphane kullanmakla ilgili bilgi ve beceri durumları
- Halkın kütüphanelere karşı tutumu, bu konudaki görüşleri ve istekleri.
- Kütüphanelerin değişik yöre ve değişik büyüklükteki yerleşim birimlerinde yaşayan kişilerin yaşamına etkisi.
- Kütüphane hizmetlerinin geliştirilmesinde okuyucuların katkısı, vb.» (7).

Bu noktada şunu vurgulamada yarar vardır. Nüfusla ilgili veriler bugüne ilişkin ve ileriye dönük olarak iki yönlü toplanmalıdır. İleriye dönük bir plân ancak ileriye dönük veri ve tahminlere dayanılarak yapılabilir.

Halk kütüphanelerinin yaygınlaştırılması ve biçimlendirilmesine ilişkin plânlama yapılırken yalnızca nüfusla ilgili verilerin ele alınması ve çözümlenmesi yeterli değildir. İyi bir plânlama yapabilmek için bu verilerin yanında halk kütüphaneleri standartlarından da yararlanmak gereklidir. Türkiye’de kütüphanecilik alanında hazırlanmış olan standartlar yok denecek kadar azdır. Halk kütüphanesi standartları da bu yoklar arasındadır. Demekki plânlama ile ilgili olarak atılacak ilk adımlardan biri, halk kütüphaneleri standartlarının hazırlanması olmalıdır.

Plânlama sırasında göz önüne alınacak noktalar arasında nüfusa ilişkin veriler ve halk kütüphanesi standartları yanında Türkiye’nin yönetsel yapısına, kütüphanecilik teknikleri ve kütüphane teknolojisine, parasal kaynaklara, personele, donatıma ilişkin güncel ve ileriye dönük veriler yer almalıdır.

Şimdiye kadar sözünü ettiğimiz türden kapsamlı bir plânlama çalışması bir tek kişi veya kuruluş tarafından gerçekleştirilemez. Böyle bir çalışma ancak bir proje çalışması olarak düşünülebilir. Bu projede görev alacak veya ortaya koydukları verilerden yararlanılabilecek kuruluşlar ise şöylece sıralanabilir : Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, Tarım, Orman ve Köy İşleri Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Devlet Plânlama Teşkilâtı, Devlet İstatistik Enstitüsü, İller Bankası, Mahalli İdareler, Üniversitelerin Sosyoloji, Antropoloji ve Kütüphanecilik ile ilgili bölümleri.

Sözü geçen plânlamayı yapmak için gerekli olan nüfus verilerini elde etmek için yeni araştırmalar yapmaya gerek olmayabilir. Gerekli verilerin büyük bir kısmı tüzel kuruluşlar veya kişiler tarafından hazırlanmış çeşitli kaynaklar içerisinde halen yer almaktadır. Böyle bir projeyi başlatan kuruluşun atacağı ilk adım bu kaynakların bir dökümünü yapmak olmalıdır. Bir başlangıç olarak bu kaynaklara birkaç örnek vermek istiyoruz.

- 1) Devlet İstatistik Enstitüsü'nün nüfusla ilgili istatistikleri ve **Türkiye İstatistik Yıllıkları** (8).
- 2) Baran Tuncer'in **Gelecekte Türkiye Nüfusu ve Ekonomisi** (9).
- 3) Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın **Şehirsel ve Kırsal Nüfusta Gelişmeler** (10).
- 4) Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Nüfus Tahminleri** (11).
- 5) Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın **Yirminci Yüzyıl Sonuna Kadar Kent Nüfus Tahminleri** (12).
- 6) Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Kentli Nüfus Tahminleri** (13).
- 7) Köy İşleri Bakanlığı'nın **Köy Envanter Etüdüleri** (14).
- 8) **Kalkınmada Öncelikli İllerin Köy Bazında Altyapı Durumunu Gösteren 1982 Yılı Sonu İtibariyle Envanter Cetvelleri** (15) adlı eser.
- 9) Türkiye Cumhuriyeti Orman Bakanlığı'nın **Ormanla İlgili Köyler** (16) adlı envanter çalışması.
- 10) İller Bankası'nın **Kent Bütünü Analitik Etüdüleri** (17).
- 11) Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın **Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi : Ülke Yerleşme Merkezleri Sistemi** (18).
- 12) Devlet Plânlama Teşkilâtı'nın **Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması** (19).
- 13) Önder Şenyapılı'nın **Kentleşen Köylüler** (20).
- 14) IFLA'nın **Halk Kütüphaneleri Standartları** (21).
- 15) UNESCO yayınlarından, **Kütüphane Hizmeti Standartları : Uluslararası bir Araştırma** (22).

K A Y N A K L A R :

1. Hla Mynt, «Economic Development», *The New Encyolopaedia Britannica : Knowledge in Depth*, Chicago : Encyolopaedia Britannica Inc., 1976, VI. 202, s.
2. Osman Ersoy, *Halk Kütüphaneleri Uzerine Bir Araştırma*, Ankara; Güven Matbaası, 1966, 1. s.
3. Pars Tuğlacı, *Okyanus : Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul, 1972, V. c. 2138, s.
4. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Plânlama Teşkilâtı, *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma plnı 1979-1983*, Ankara, 1979, 82. s.
5. A. g. e.
6. A. g. e., 77. s.
7. Bengü Çapar, *Millî Kalkınma Açısından Kütüphane Hizmeti ve Plânlanması*, Ankara, 1979, 70-71. s. (Basılmamış Doktora Tezi).
8. Türkiye Cumhuriyeti Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1983*, Ankara, 1983.
9. Baran Tuncer, *Gelecekte Türkiye Nüfusu ve Ekonomisi*, Ankara Türkiye Kalkınma Vakfı, 1977.
10. Türkiye Sınaf Kalkınma Bankası, *Şehirselsel ve Kırsal Nüfusta Gelişmeler*, İstanbul 1. 1979.
11. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Plânlama Teşkilâtı, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Nüfus Tahminleri*, Ankara, 1983.
12. Tuncer Kocaman, *Yirminci Yüzyıl Sonuna Kadar Kent Nüfus Tahminleri*, Ankara Türkiye Cumhuriyeti Devlet Plânlama Teşkilâtı, 1980.
13. Asuman Yücel, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Plânı Kentli Nüfus Tahminleri* Ankara, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Plânlama Teşkilâtı, 1984.
14. Türkiye Cumhuriyeti Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlığı, *Köy Envanter Etüdüleri 1980*, Ankara, 1980.
15. *Kalkınmada Öncelikli İllerin Köy Bazında Altyapı Durumunu Gösteren 1982 Yılı sonu itibariyle Envanter Çetvelleri (1980 Genel Nüfus Sayımı İdarî Bölünüşüne Göre)*, Ankara, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1983.
16. Türkiye Cumhuriyeti Orman Bakanlığı, *Ormanla İlgili Köyler*, Ankara, 1975.
17. İller Bankası İmar Plânlama Dairesi Reisliği, *Kent Bütünü Analitik Etüdüleri*, Ankara,
18. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Plânlama Teşkilâtı, *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi, Ülke Yerleşme Merkezleri Sistemi*, Ankara, 1982, 2 c.
19. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Plânlama Teşkilâtı, *Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması*, Ankara, 1970-71 3. c.
20. Önder Şenyapılı, *Kentleşen Köylüler*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1978.
21. International Federation of Libraray Assocations, *Stardarts for Public Libraries* München Verlag Dokumantation, 1973.
22. F. N. Withers, *Standards for Library Service : An international Survey*, Paris, Unesco, 1974.